

Epäpuhtauksien leviäminen ilmakehässä

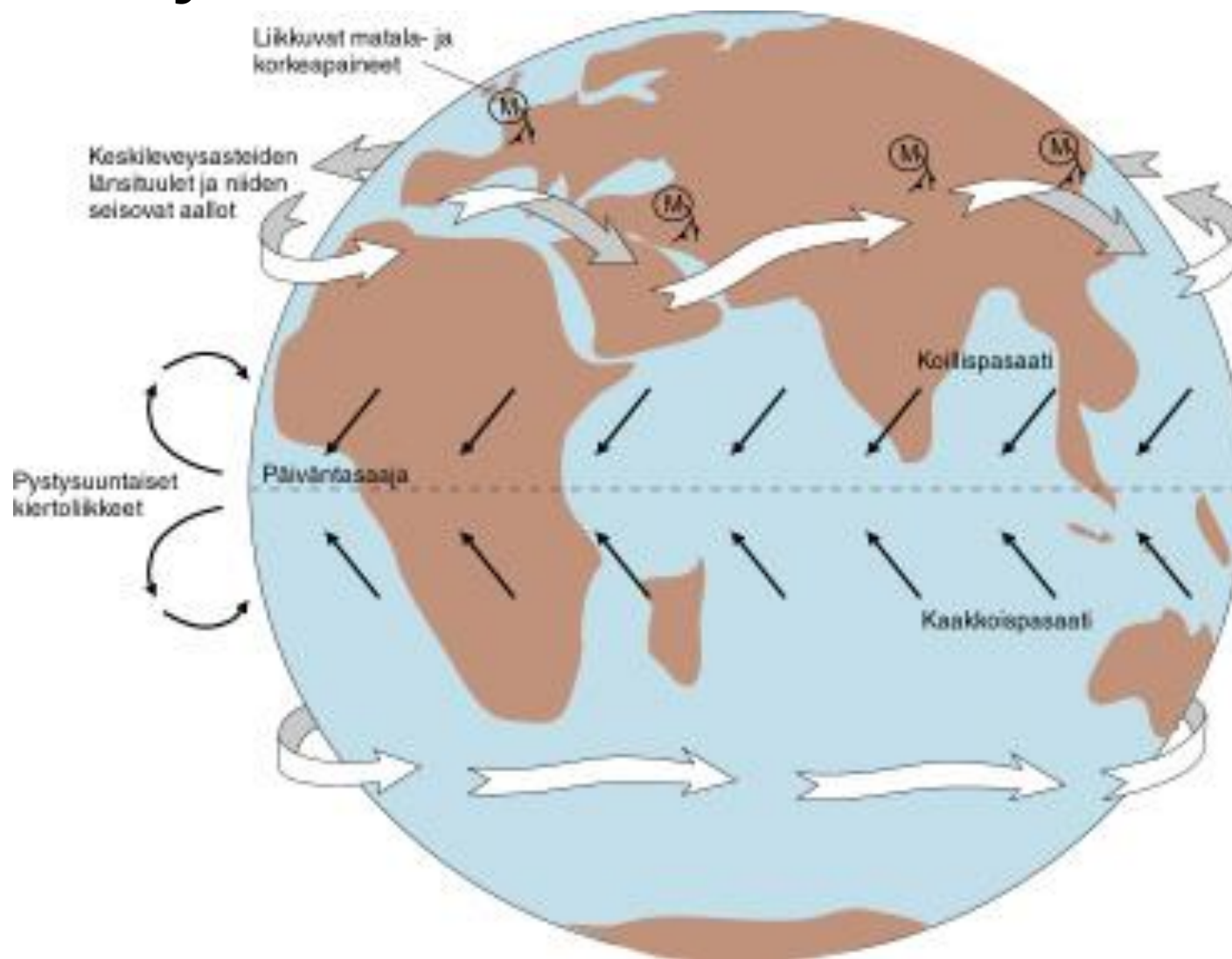
Yleinen kiertoliike
Kulkeutuminen
Sekoittuminen
Ilmakehän stabiilius

Tämä teos on lisensoitu Creative Commons Nimeä-EiKaupallinen-JaaSamoin 4.0 Kansainvälinen -lisenssillä.
Tarkastele lisenssiä osoitteessa <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>

Kaupallinen käyttö sallittu vain KiertotalousAMK-hankkeen 2018–2020 (OKM rahoituspäätös OKM/302/523/2017) partnereille.

Ilmakehän yleinen kiertoliike

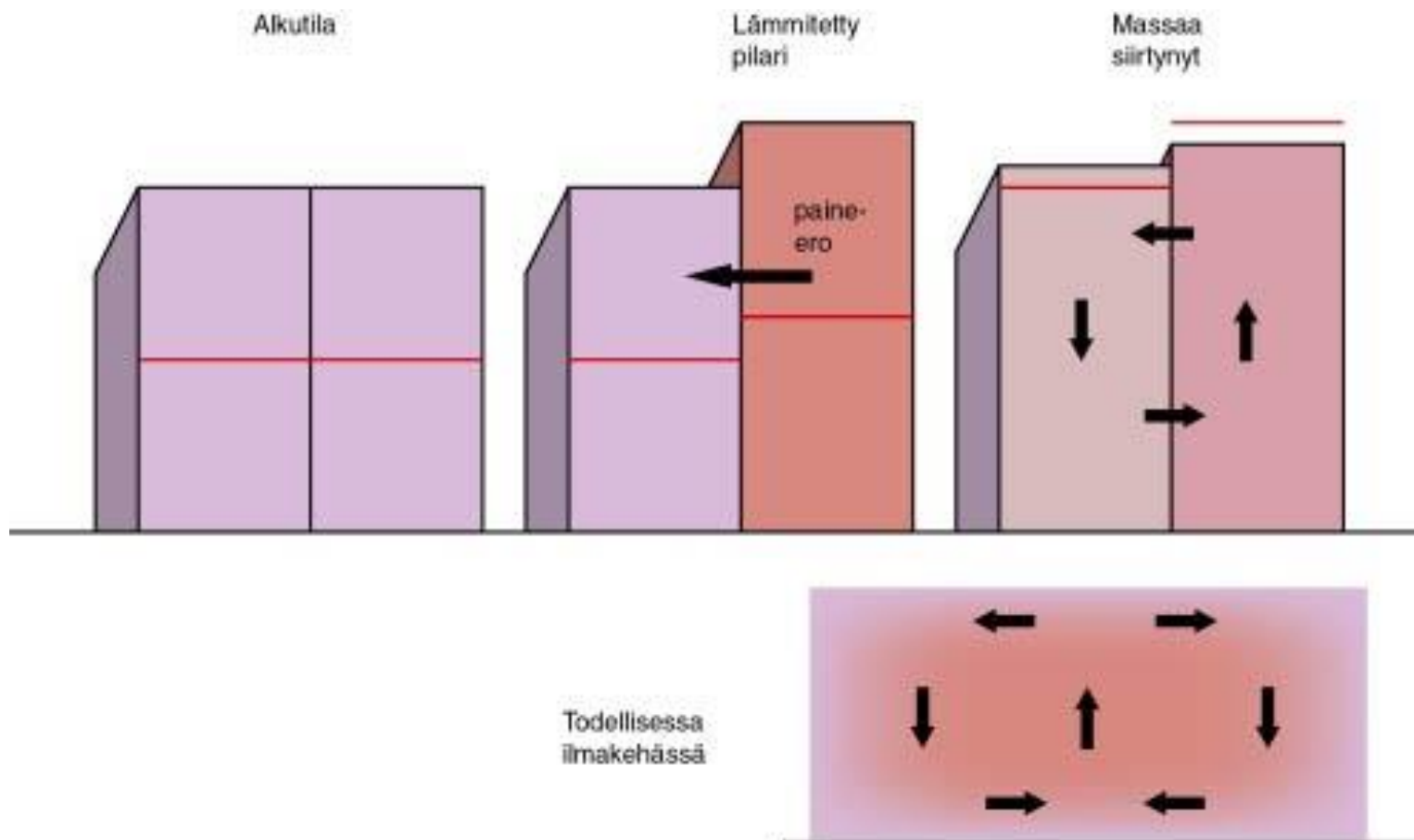
Yleinen kiertoliike

- Energia auringonsäteilystä
  - Jakautuu epätasaisesti maan (ja meren) pinnalle
  - Päiväntasaajalle paljon enemmän energiaa kuin napa-alueille
- Ulossäteilyä tapahtuu koko pallon pinnalta.
- Syntyy lämpötilaeroja, joiden tasoittamiseksi lämpöä siirtyy päiväntasaajalta napoja kohti.
- Maapallon pyörimisen seurauksena virtaussysteemeistä tulee vyöhykkeellisiä
- Mantereitten ja merien epätasainen jakautuminen

Keskileveysasteiden länsituulet

- Mutkittelevat aaltomaisesti
- Siirtävät lämpöä napoja kohti
- Muutaman tuhannen kilometrin kokoisia matalapaineen solia ja korkeapaineen selänteitä
- Kymmenien tuhansien kilometrien kokoisia aaltoja
  - Aaltojen rakenne näkyy pitkäaikaisilla keskiarvokartoilla
  - Erottavat parhaiten talvella.
  - Sijaintiin vaikuttavat suurten vuoristojen sekä lämpimien merivirtojen sijainti.

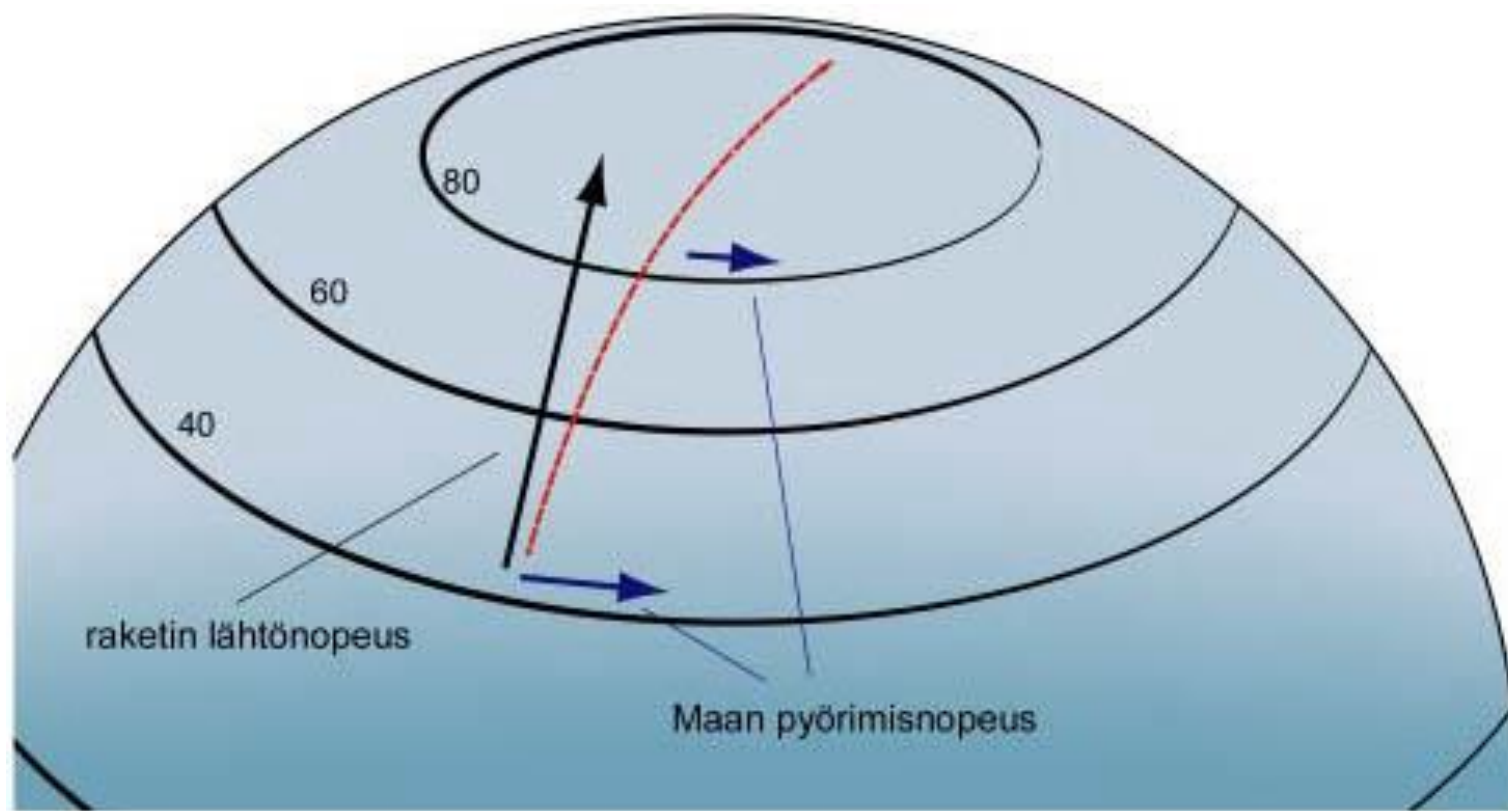
Lämmityseroista johtuvat pystyliikkeet

Coriolisvoima

- Tuulen aiheuttaa ilmakehään muodostunut paine-ero, joka saa ilman liikkeelle korkeammasta paineesta matalampaa kohti
- Paine-erot eivät kuitenkaan tasaannu nopeasti
  - Missä syy?

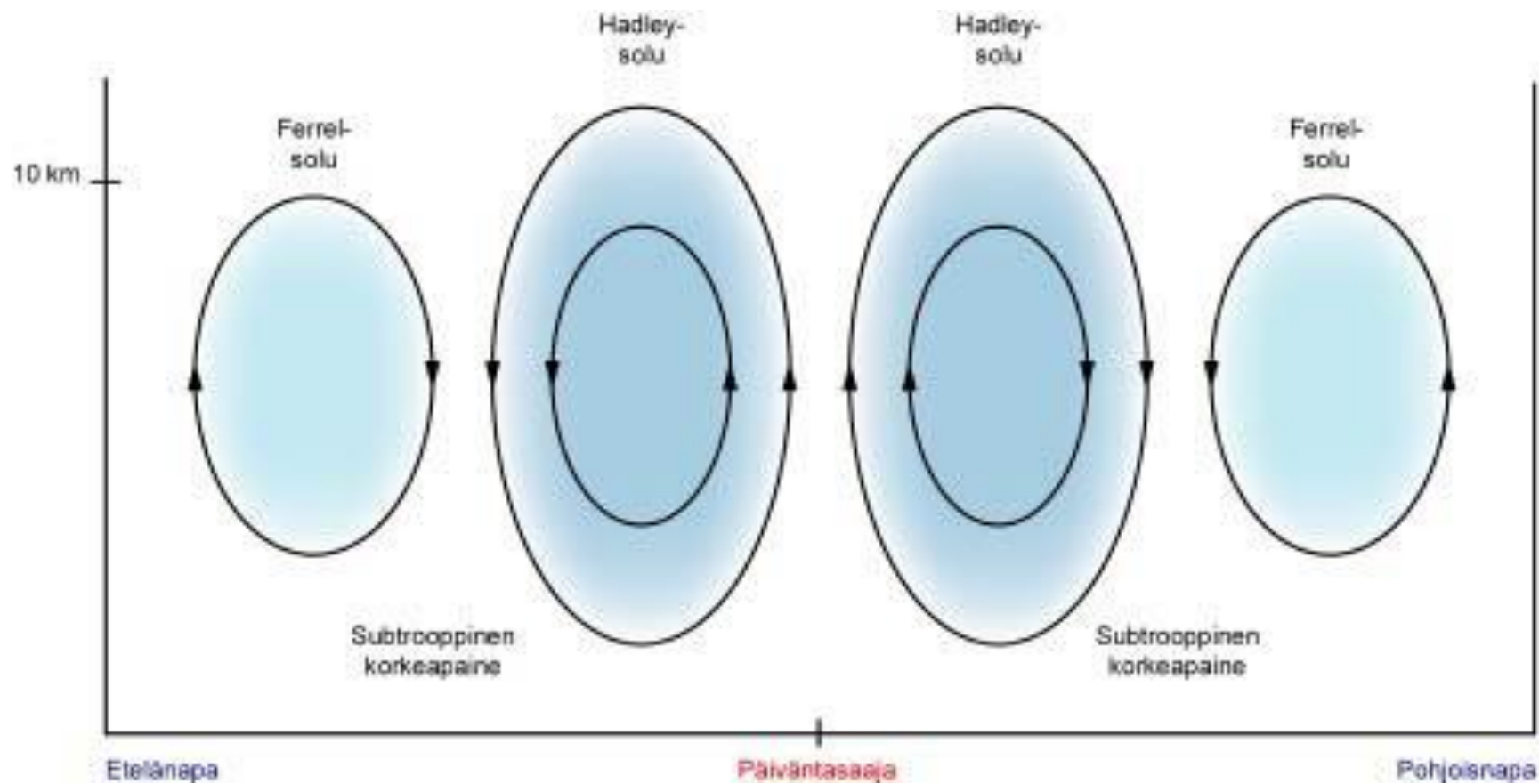
Coriolisvoima

Coriolisvoima

- Koordinaatistosta riippuva näennäisvoima
  - Maapallo pyörii ja me olemme mukana pyörivässä koordinaatistossa
- Kääntää virtauksen pohjoisella pallonpuoliskolla oikealle (ja eteläisellä vasemmalle)
  - Päiväntasaajalla coriolisvoima = 0
- Seurauksena on matalapaineen pyörimissuunta vastapäivään (pohjoisella pp)
  - Koskee myös trooppisia hirmumyrskyjä

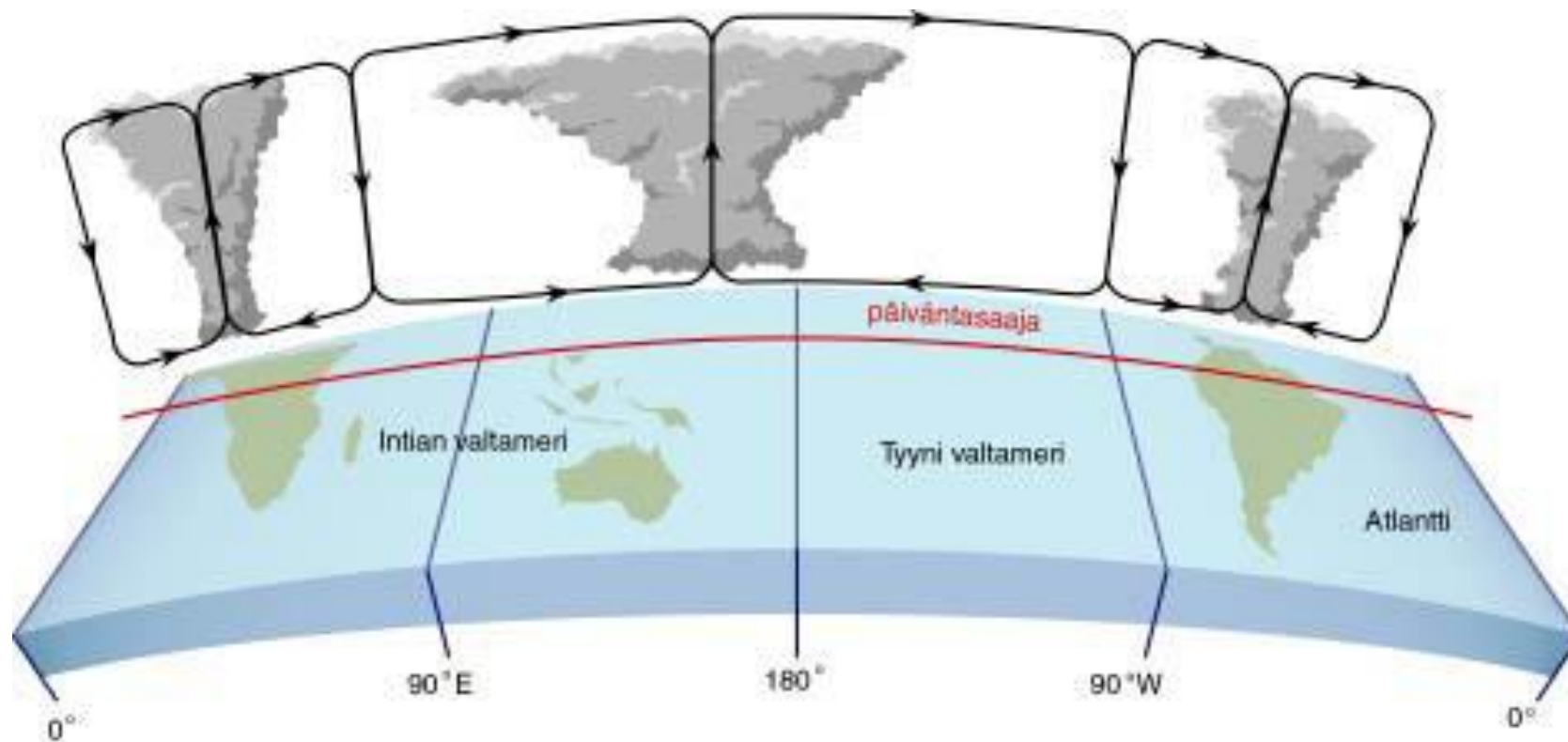
Hadleyn solu ja Ferrel-solu

Pasaatituulet

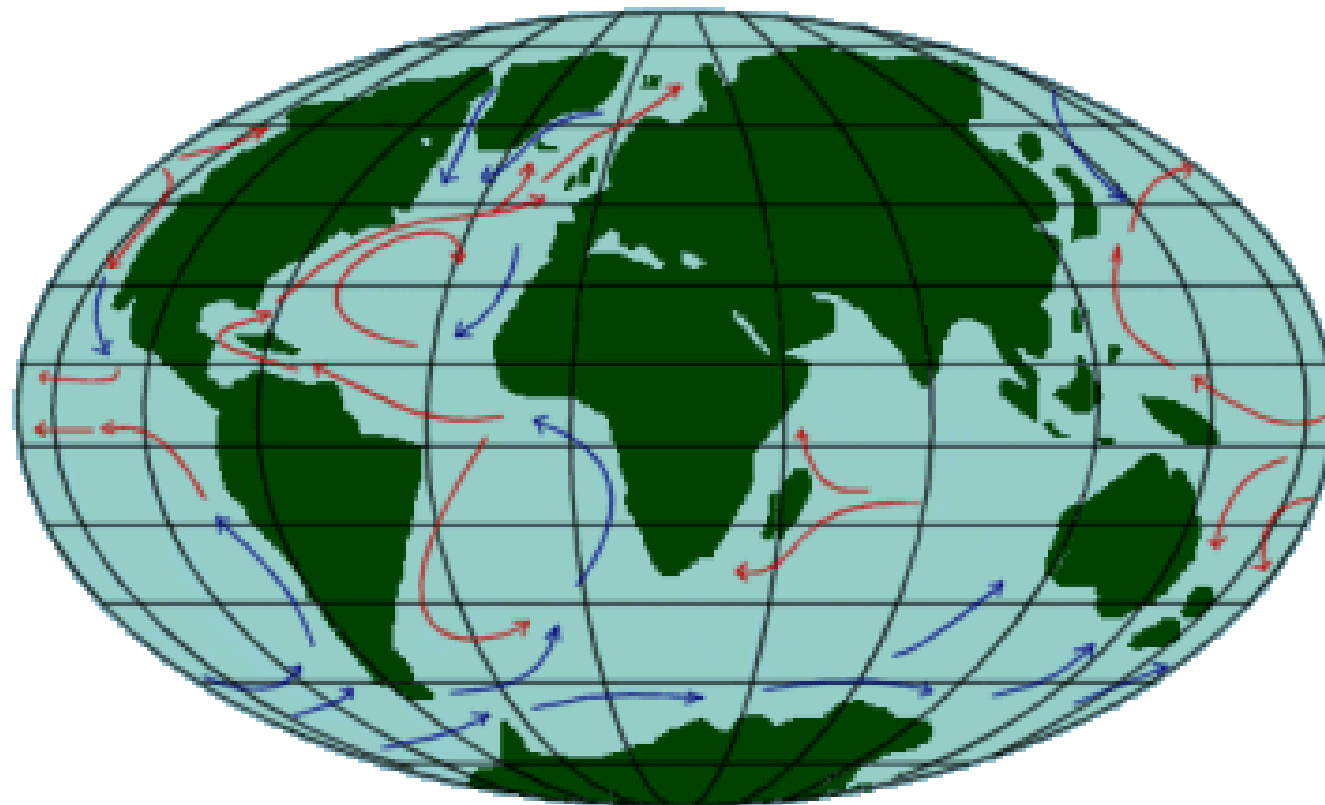
- Hadley-solun päiväntasaajaa kohti suuntautuvat tuulet kääntyvät kohti länttä
  - Pohjoinen pp pohjoistuuli kääntyy oikealle => koillispasaati
  - Eteläinen pp etelätuuli kääntyy vasemmalla =>kaakkoispasaati
- Pasaativyöhyke liikkuu vuodenaikojen mukaan kesäpallonpuoliskolle hiukan päiväntasaajan pohjois- tai eteläpuolelle
  - monsuunisateet

Walker-kiertoliike

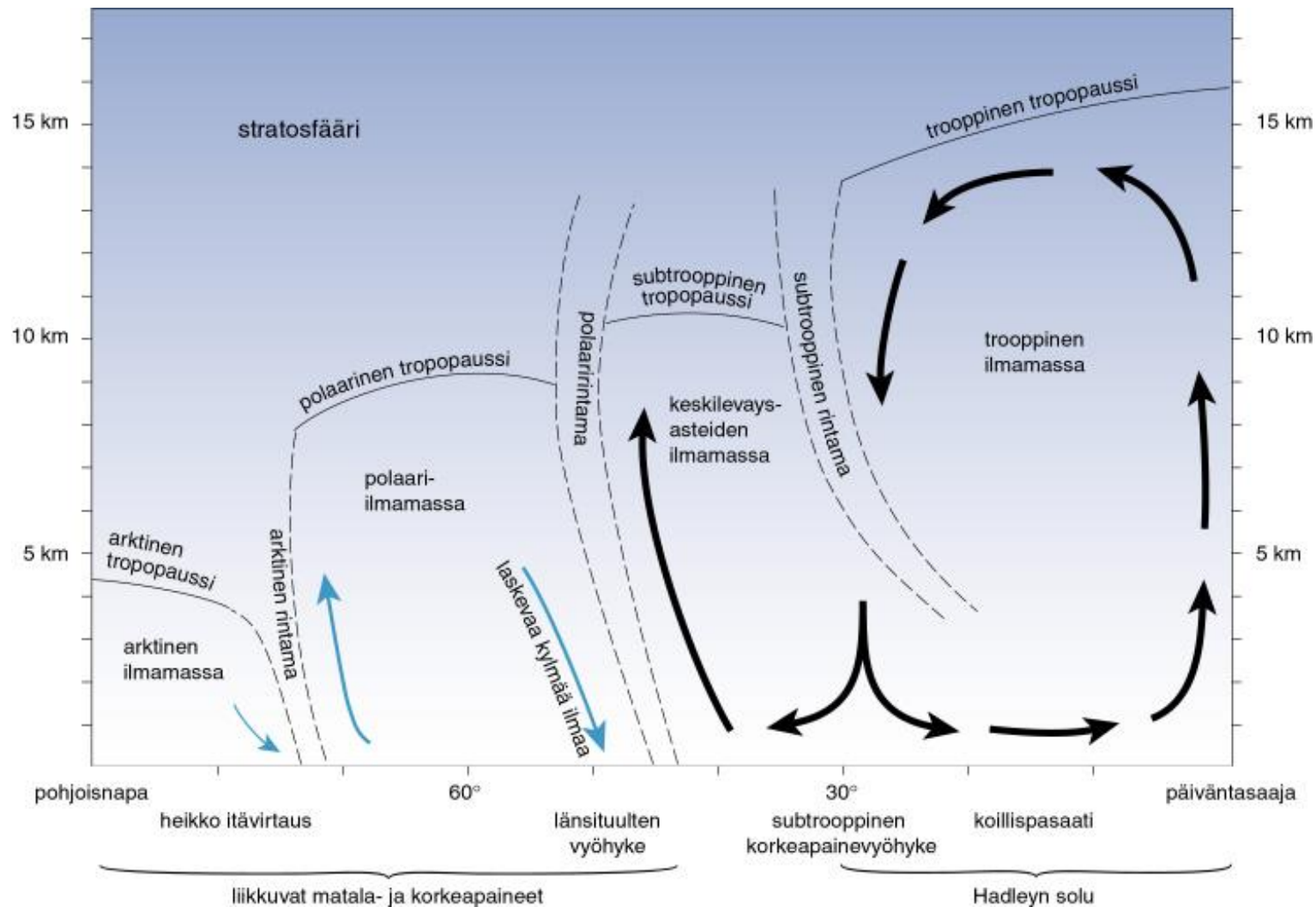

El Niño –ilmiö johtuu Walker-kiertoliikkeen häiriöistä

Merivirrat

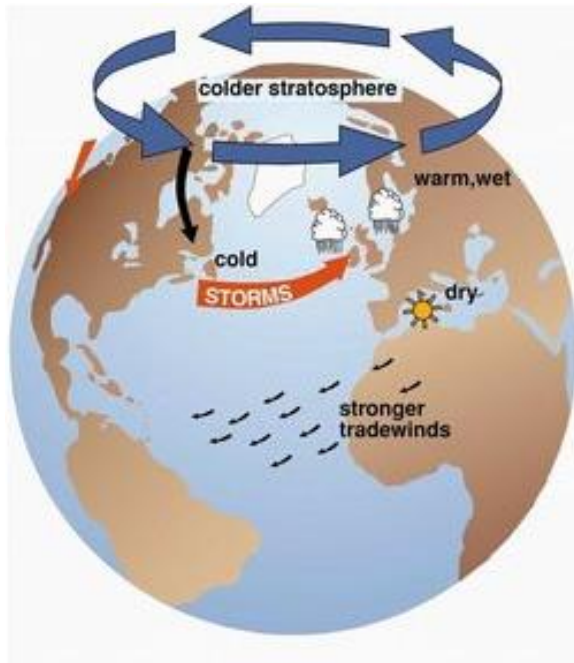
Ilmamassat

Stratosfäärin kiertoliike

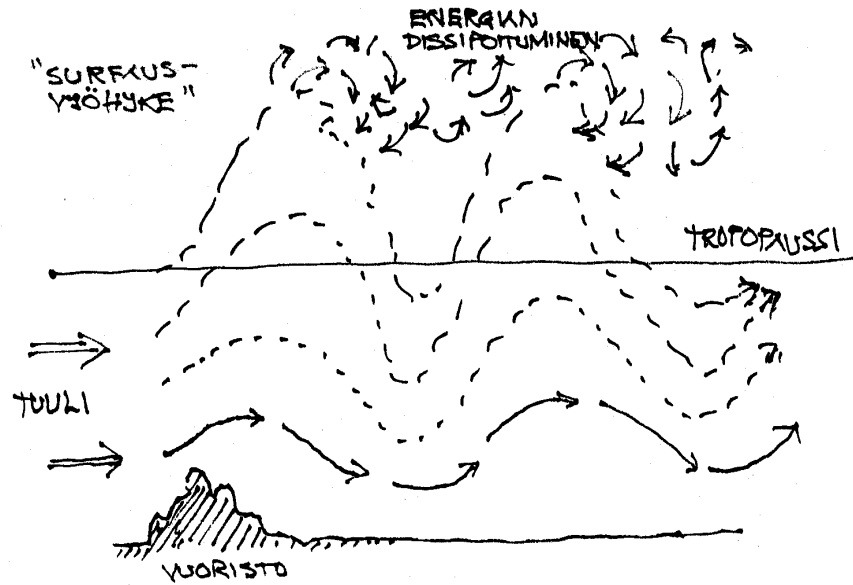
- Yksi etelä-pohjoissuuntainen solu kullakin pallonpuoliskolla
- Gravitaatioaallot
- Polaaripyörre

Polaaripyörre

- Polaaripyörre syntyy stratosfäärissä lämpötilagradientin ja coriolisvoiman vaikutuksesta
- Voimakkaampi talvipuolella
- Eristää napaseutujen ilman (stratosfäärissä)

Gravitaatioaallot

- Erytisesti pohjoisella pallonpuoliskolla vuoristot aiheuttavat häiriöitä lännestä itään virtaaviin tuuliin

Vuoret troposfäärissä, mutta aaltojen energia siirtyy myös stratosfääriin

Epäpuhtauksien leviäminen

- Kaksi mekanismia eri mittakaavoissa:
  - Kulkeutuminen (ilmavirtaukset, tuuli)
  - Sekoittuminen (turbulenssi)
- Pitkäikäisimmät yhdisteet ehtivät levitä (lähes) tasaisesti koko troposfääriin ja jopa stratosfääriin
- Lyhytikäisten pitoisuudet vaihtelevat paikallisesti
  - Suurimmillaan lähteen läheisyydessä
  - Pitoisuus riippuu etäisyydestä ja tuulen suunnasta ja säätilasta

Tuuli

- Tuulen virtaus ei ole tasaista (laminaarista)
- Koostuu virtauksen pääsuunnan (x) ja poikittaisten komponenttien (y ja z) yhteisvaikutuksesta
- Pääsuunta vaakatasossa, pystykomponentti aina huomattavasti pienempi
- Puuskittaista (nopeus ja suunta vaihtelee)
  - Puuskittaisuuden määrä riippuu ilmakehän vakaudesta (säätilanteesta)

Geostrofinen tuuli

- Painegradientin (paine-eron) aiheuttama tuuli
- Ilma pyrkii virtaamaan kohti matalampaa painetta
- Koriolisvoima kääntää sitä, kunnes saavutetaan tasapaino
- Lopputuloksena ilma virtaa isobaarien (paineen samanarvonkäyrien) suuntaisesti
- Vapaassa ilmakehässä (rajakerroksen yläpuolella) tuuli on lähes geostrofinen
  - Päiväntasaajan lähellä geostrofinen tuulilaki ei toimi

Isobaarit

Kuvituskuva netistä löytyy hakusanalla ”isobars”.

Isobaarit ovat saman paineen viivoja.

Tuuli rajakerroksessa

- Rajakerroksessa kitka ja turbulenssi muuttavat tilannetta ja tuuli kääntyy hiukan matalapaineen keskusta kohti
  - Merellä vähemmän, maalla enemmän
  - Rajakerros ilmakehässä = kerros, jossa maanpinnan kitka vaikuttaa ilman virtaukseen
- Tuulen nopeus on alempi maanpinnan lähellä kitkan ansiosta
- 10 m korkeudella maanpinnasta:
  - Suunta eroaa geostrofisesta 10-30°
  - Nopeus 10-30 % alempi

Terminen tuuli

- Lämpötilaerojen aiheuttama
- Suunta lämpimästä kylmempään
  - Koriolisvoima vaikuttaa tässäkin
- Vaikea havaita troposfäärissä
  - Näkyy yleisessä kiertoliikkeessä
- Merkittävä stratosfäärissä
  - Aiheuttaa polaaripyörteen navan ympärille talvipallonpuoliskolla

Ilmakehän stabiilius

- Liittyy lämpötilajakaumaan ilmakehässä
- Vaikuttaa voimakkaasti pystysuuntaiseen sekoittumiseen
- Stabiilissa (vakaassa) ilmakehässä pystyliikkeet vähäisiä
- Labiilissa (epävakaassa) ilmakehässä voimakkaita pystyliikkeitä

Käsitteitä

- Ilmapaketti
  - Kuvitteellinen pieni ilmamassan osa (ilmapallo ilman kuorta)
- Adiabaattinen (tai isokalorinen) prosessi
  - lämpöopissa tapahtuma, jossa lämpöä (tai myöskään massaa) ei siirry tapahtuman kohteena olevaan aineeseen tai poistu siitä.
  - adiabaattisen prosessin lämpöenergian määrä on vakio
- Kuiva-adiabaattinen
  - Ilmassa oleva kosteus ei muuta olomuotoaan (höyry/vesi/jää)
- Kosteaa-adiabaattinen
  - Olomuodonmuutoksia tapahtuu
  - Lämpöä vapautuu tai sitoutuu olomuodonmuutoksissa

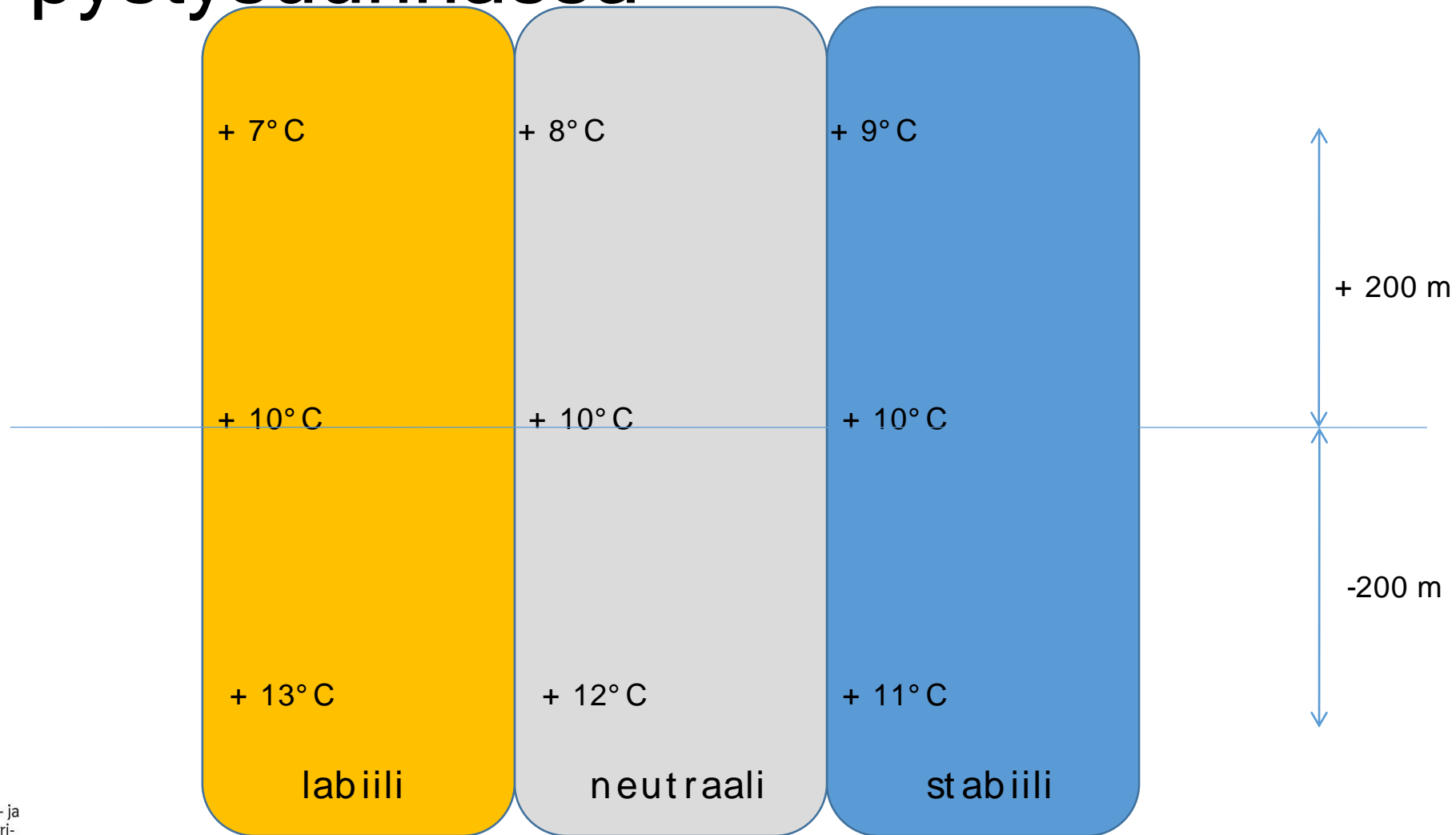
Adiabaattinen lämpötilan muutos pystyliikkeissä

- Kuvitellaan ilmapaketti, joka liikkuu ilmakehässä pystysuunnassa.
- Paine laskee aina ylöspäin mentäessä.
- Jos paketti liikkuu ylös, se tulee pienemmän paineen alueelle.
  - Pienemmässä paineessa paketti laajenee.
    - Kaasun tilavuus riippuu voimakkaasti paineesta.
- Laajentuessaan paketti tekee työtä, johon tarvittavan energian se saa omasta lämpöenergiastaan.
- Ilmapaketti jäähtyy.
- Vastaavasti alaspäin liikkuva ilmapaketti puristuu kokoon ja lämpenee.
- Ilmakehässä kuiva-adiabaattinen lämpötilagradientti on $0,98 \text{ }^\circ\text{C}/100 \text{ m}$
  - Lämpötila muuttuu siis noin yhden asteen sadalla metrillä

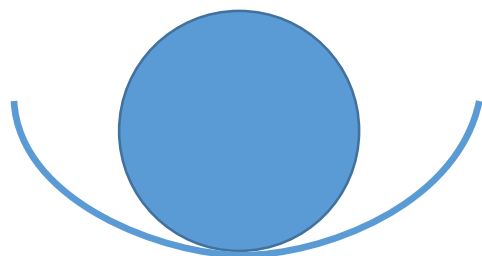
Ympäröivän ilman vaikutus

- Kaasujen tilanyhtälö $pV=nRT$ (tai $V=nRT/p$)
  - Kaasun tilavuus (ja tiheys) V riippuu siis paineesta, kaasun ainemäärästä ja lämpötilasta, R on vakio
- Samalla korkeudella ilmakehässä vallitsee sama paine -> kaasun tiheys riippuu sen lämpötilasta
- Jos ilmapaketti on lämpimämpi kuin ympäröivä ilma, sen tiheys on pienempi ja se pyrkii ylöspäin.
- Ympäröivää ilmaa kylmempi ilmapaketti on tiheämpi ja pyrkii alaspäin.

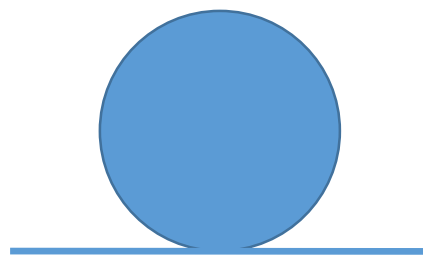
Ilmapaketin ja ympäröivän ilman lämpötila ilmapaketin liikkuess pystysuunnassa

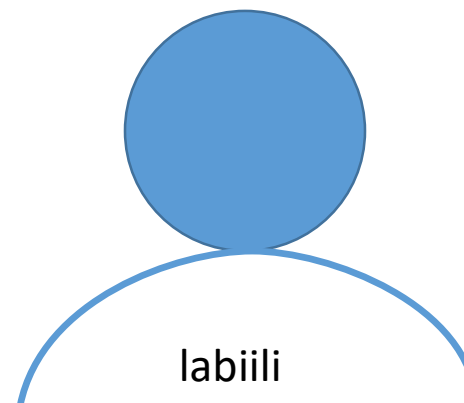
Stabiili, neutraali ja labiili

stabiili

neutraali

labiili

Stabiili, neutraali ja labiili ilmakehä

- Neutraalissa ilmakehässä lämpötilan pystyjakauma noudattaa adiabaattista jakaumaa
  - Lämpötila laskee $1\text{ °C}/100\text{ m}$ ylöspäin mentäessä
  - Paikaltaan pystysuuntaan liikahtanut ilmapaketti asettuu uuteen paikkaansa tai jatkaa matkaansa esim. tuulen kuljettamana
- Stabiilissa (vakaassa) ilmakehässä lämpötilan muutos on $< 1\text{ °C}/100\text{ m}$
  - Paikaltaan pystysuuntaan liikahtanut ilmapaketti pyrkii palaamaan takaisin paikoilleen
  - Pystyliikkeet tukahtuvat nopeasti
- Labiilissa (epävakaassa) ilmakehässä lämpötilan muutos on $> 1\text{ °C}/100\text{ m}$
  - Pystyliikkeeseen lähtenyt ilmapaketti jatkaa kiihtyen matkaansa

Mitä siitä sitten seuraa?

- Suurin osa epäpuhtauksien päästöistä tapahtuu lähellä maanpintaa
- Labiilissa ilmakehässä pystysuuntainen sekoittuminen on tehokasta
  - Epäpuhtaudet sekoittuvat ylempiin kerroksiin
  - Pitoisuudet maanpinnan läheisyydessä pysyvät pienempinä
- Stabiilissa ilmakehässä pystysuuntaista sekoittumista ei juuri tapahdu
  - Pitoisuudet maanpinnan lähellä nousevat korkeiksi

Neutraali lämpötilajakauma

- Tuulinen sää tasoittaa pyörteillään lämpötilajakauman lähelle adiabaattista (neutraalia)
- Pilvisellä säällä ei muodostu auringon säteilyn erilaisesta imeytymisestä johtuvia lämpötilaeroja
- Pilvet toimivat ”peittona” yöllä ja talvella eikä inversiotilanteita synny kovin helposti, koska maan pinta ei jäähdy voimakkaasti ulossäteilyn vaikutuksesta

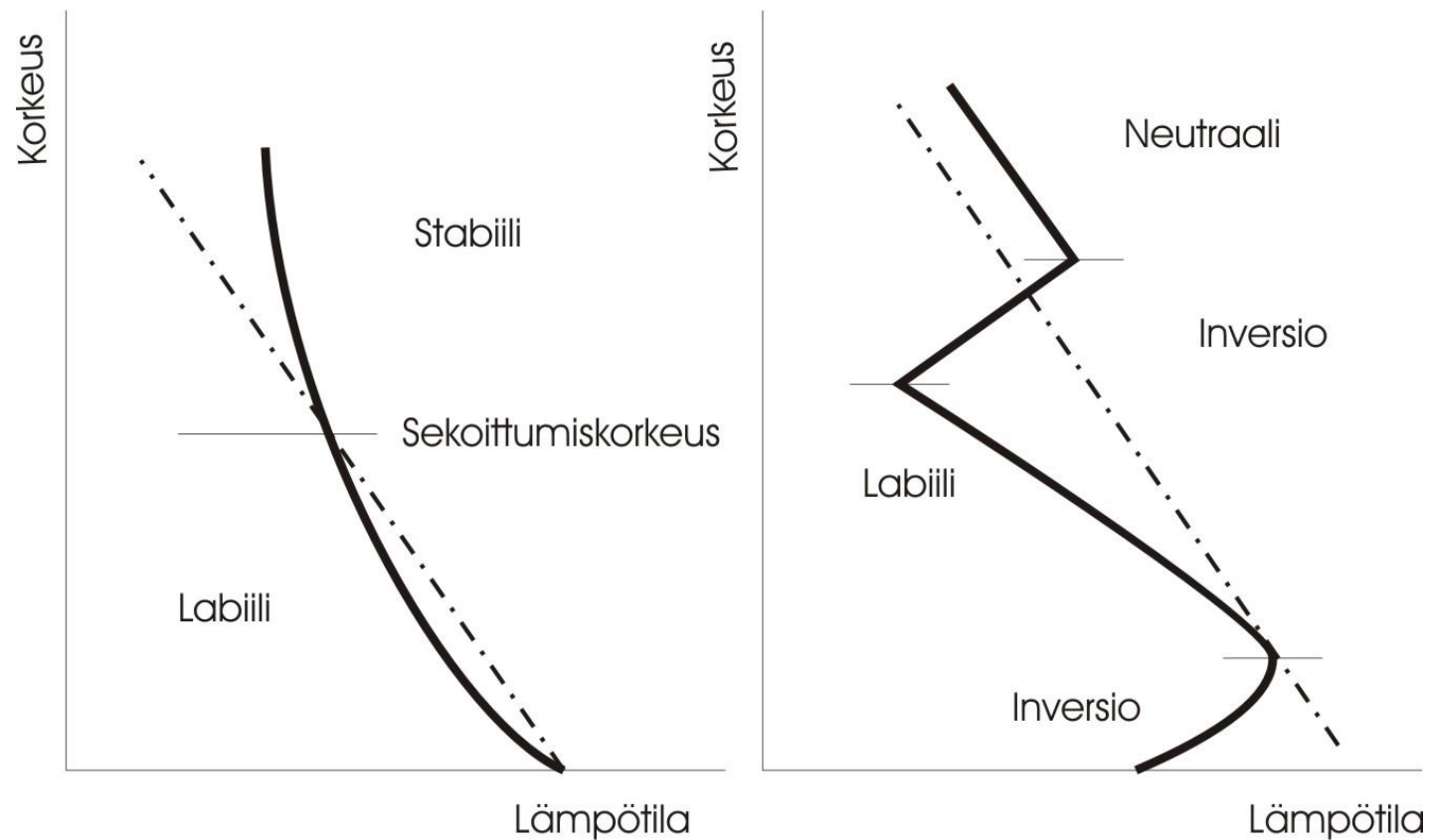
Labiili ilmakehä

- Heikkotuulinen aurinkoinen kesäpäivä
- Auringon säteily lämmittää voimakkaasti maanpintaa ja maanpinta alimpia ilmakerroksia
- Lisäksi maanpinta lämpenee epätasaisesti, jolloin syntyy paikallisia lämpötilaeroja

Stabiili ilmacehä

- Pilvettömät heikkotuuliset yöt
- Selkeä heikkotuulinen sää talvella
- Maanpinta kylmenee tehokkaasti ulossäteilyn vaikutuksesta
  - Pinnan lähelle muodostuu inversiokerros, jossa kylmin ilma on alimmaisena
- Myös kylmän ilman virtaus maanpinnan lähellä
- Suomen kaupungeissa liikenteen ja energiantuotannon päästöt suurimmillaan kylminä talviaamuina, jolloin sekoittuminen heikkoa
  - Heikko ilmanlaatu
  - Toisaalta inversiokerroksen yläpuolelle jäävien korkeiden piippujen savut eivät leviä alas

Esimerkkejä lämpötilajakaumasta

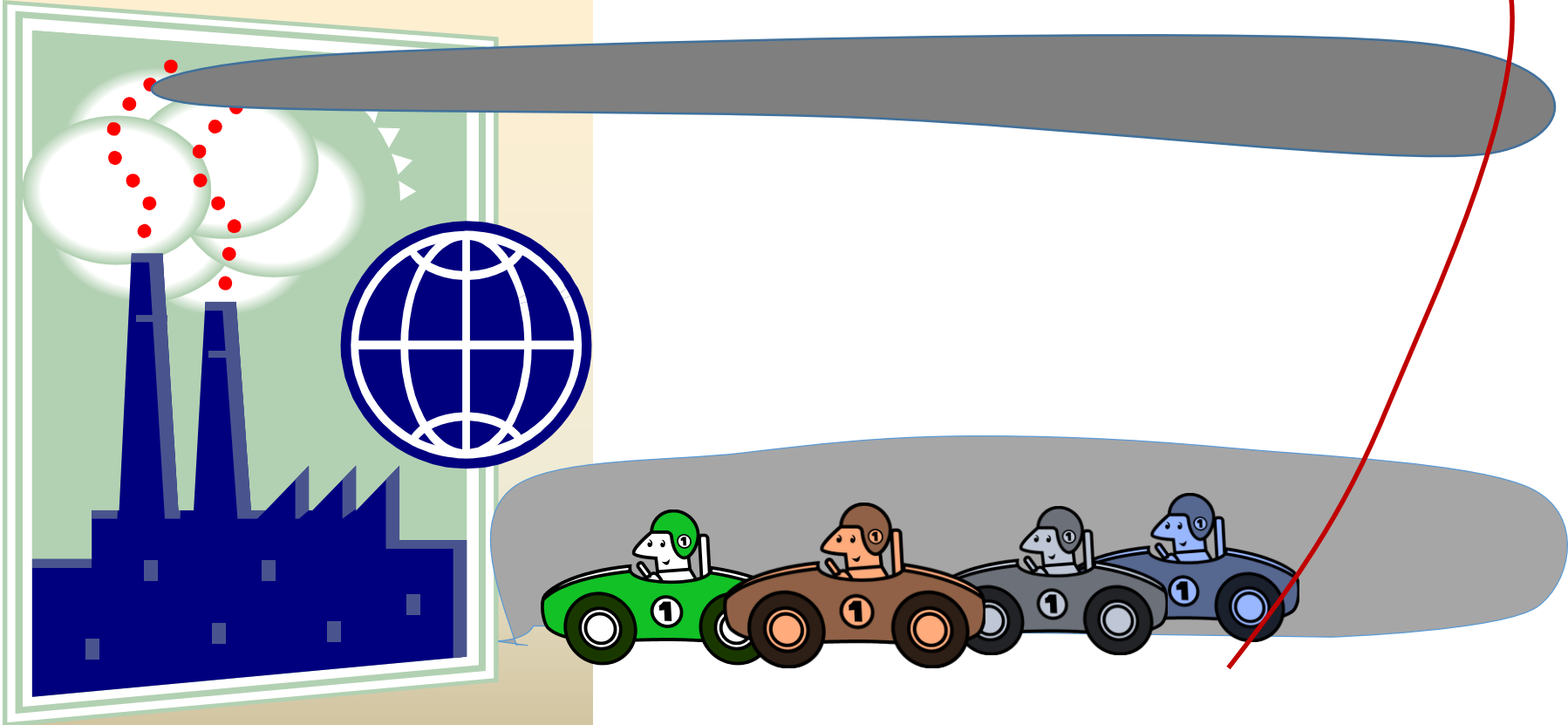
Kostea-adiabaattinen prosessi

- Todellisessa ilmakehässä asiat mutkistuvat, kun veden olomuodonmuutokset tulevat mukaan
- Nousevassa ilmapaketissa kosteuden tiivistyminen pisaroiksi hidastaa jäähtymistä
  - Tiivistymisen yhteydessä vapautuu lämpöä
    - (Kumpu)pilvissä nouseva liike kiihtyy entisestään tiivistymisen vapauttaman lämmön ansiosta
- Ilmakehässä voi olla ehdollisesti stabiileja kerroksia
  - Stabiili ”kuivalle” ilmalle
  - Labiili ilmalle, jossa tapahtuu pisaroiden muodostumista

Esimerkkitilanteita

- Miten ilmakehän stabiilit ja labiilit kerrokset vaikuttavat epäpuhtauksien pitoisuuksiin maanpinnan läheisyydessä?
- Seuraavissa kuvissa saastepilven tummuus kuvaa epäpuhtauksien pitoisuuksia
  - Mitä tummempi pilvi, sitä korkeammat pitoisuudet.

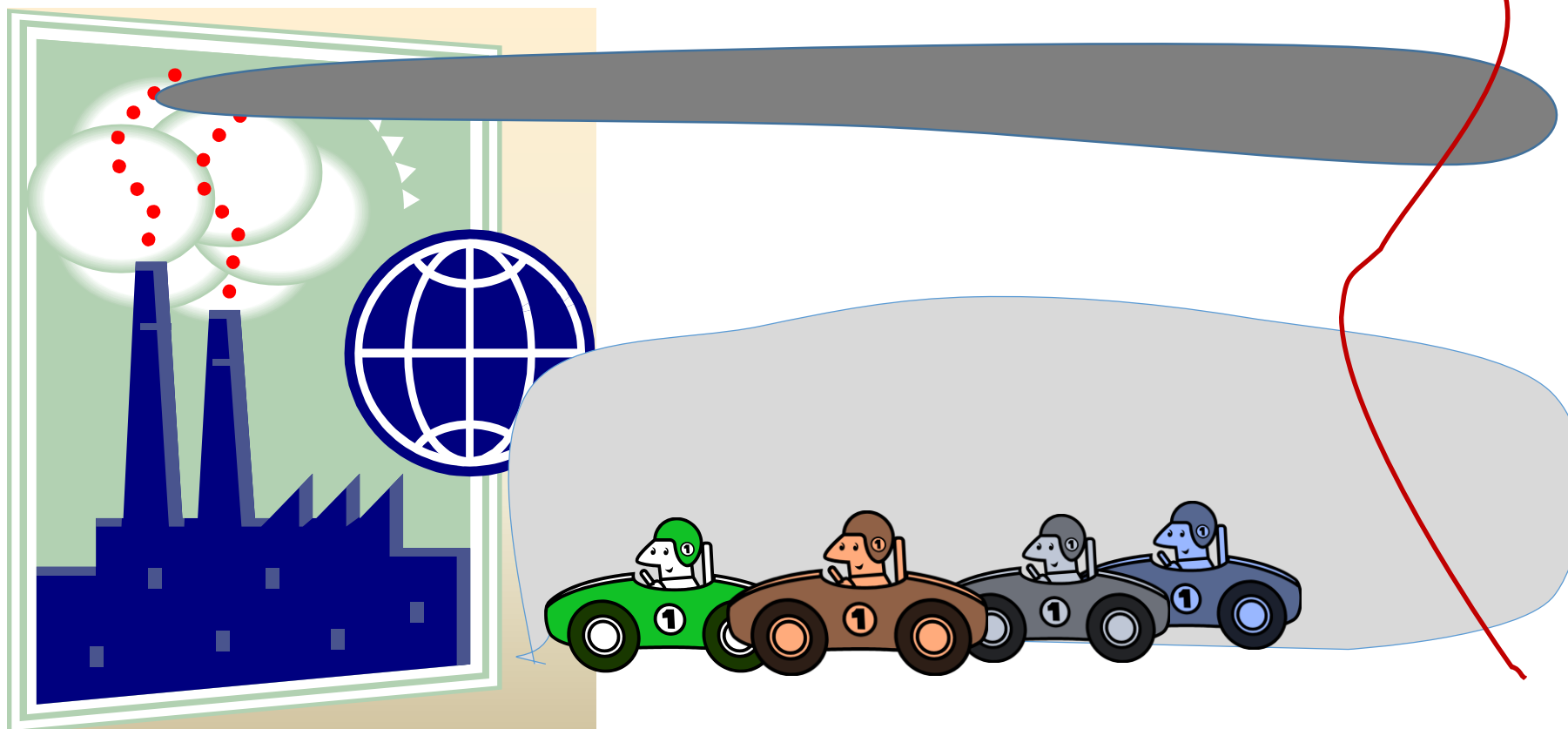
Aamun inversio

lämpötila

Inversio purkaantuu aamulla alhaalta

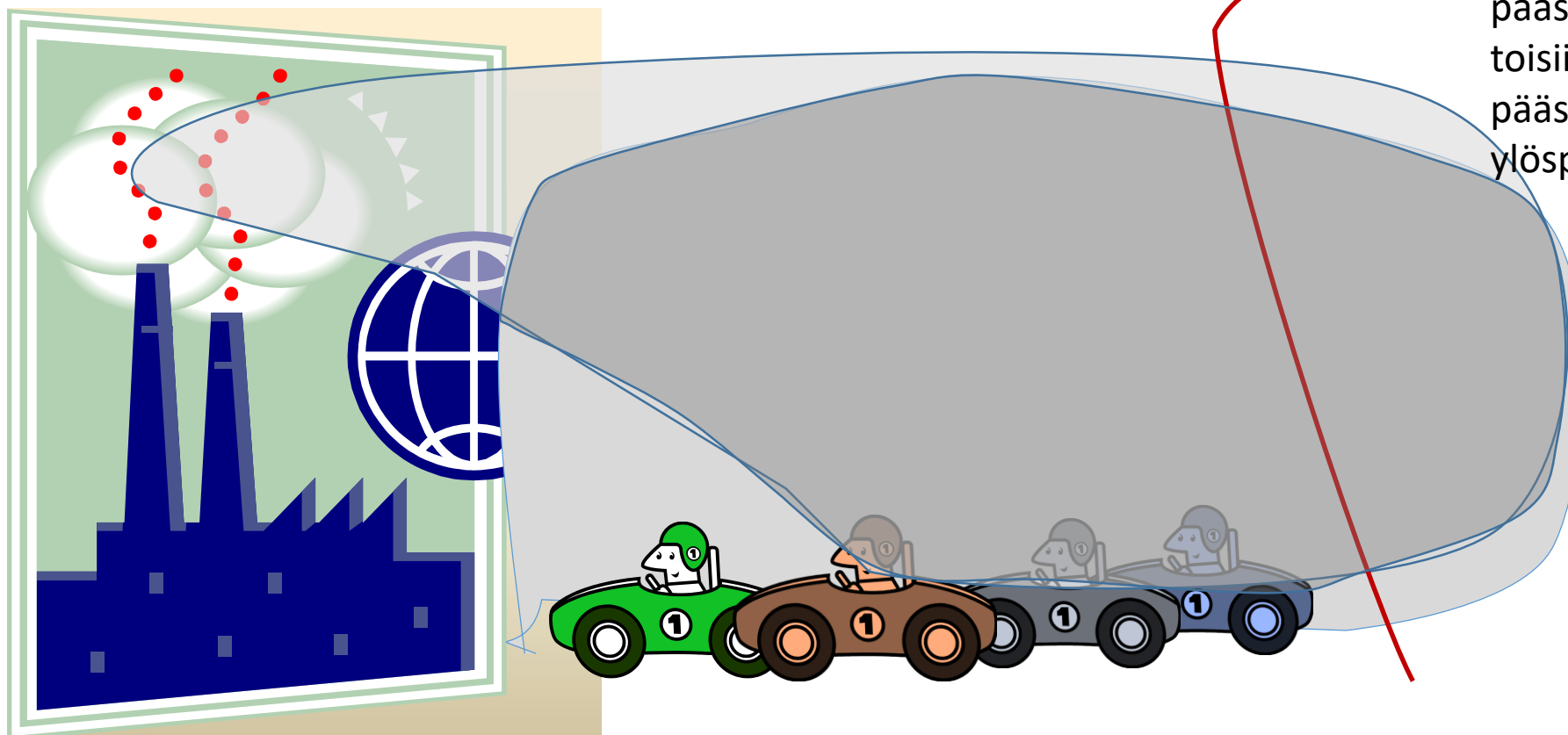
38

lämpötila

Aamupäivän savuttava tilanne

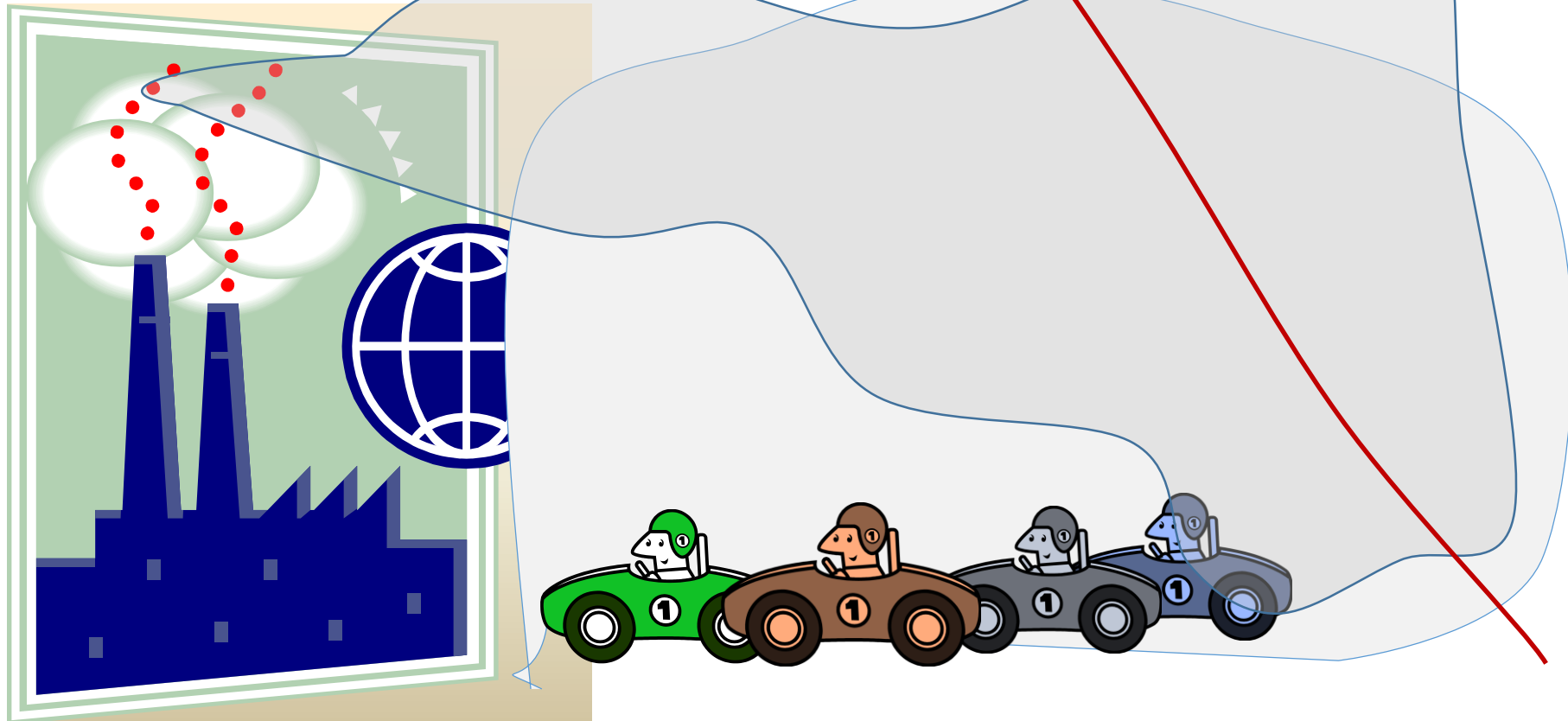
39

Pahimmillaan piipuista tulevat päästöt ja liikenteen päästöt sekoittuvat toisiinsa mutteivät pääse laimenemaan ylöspäin.

lämpötila

Labiili (ei inversiota) ⁴⁰

lämpötila